

SOSYOLOGCA

OCAK-HAZİRAN 2019

CİLT:9 SAYI: 17

ISSN: 2146-5207

BAĞIMSIZLIKTAN SONRAKİ DÖNEMEÇTE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ: SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL DÖNÜŞÜMÜN ETKİLERİ

Ebulfez Süleymanlı

Özet: Demokrasi kültürü dünyada genel kabul gören demokrasi anlayışının bir ülkede hangi ölçüde kabul gördüğü üzerine açıklanan bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle demokrasiyi demokrasi yapan öğelerin, toplumsal ve siyasal çevrelerce hangi düzeyde özümsemiştir. Toplumsal faktörler demokrasi kültürünü etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinin ardından geçen 30 yıllık Orta Asya Cumhuriyetleri demokratikleşme ve liberal kapitalist dünya sistemine entegre olma isteğiyle yollarına devam etmektedirler. Ancak atılan adımlar henüz gerçek manada demokratik bir sistemi meydana çıkarmış değil

Anahtar Kavramlar: Türk Cumhuriyetleri, Demokrasi Kültürü, Sosyo-Ekonomik Dönüşüm, Siyasal Dönüşüm.

DEMOCRACY CULTURE IN CENTRAL ASIAN TURKIC REPUBLICS: IMPACTS OF THE SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATION

Ebulfez Süleymanlı

Abstract: The concept of democracy culture is explained in terms of the extent to which the prominent understanding of democracy is accepted in a country. In other words, it refers to the level of internalization of democracy's fundamental elements by social and political circles. Social factors are among the most important constituents influencing democracy culture. Within the 30-year process following the disintegration of the Soviet Union, Middle Eastern Republics have moved on with the desire to be democratized and integrated into the liberal capitalist world system. However, the steps taken have not yet brought about a properly democratic system.

Keywords: Turkic Republics, Democracy Culture, Socio-Economic Transformation, Political Transformation.

BAĞIMSIZLIKTAN SONRAKİ DÖNEMEÇTE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ: SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL DÖNÜŞÜMÜN ETKİLERİ

Ebulfez Süleymanlı*

Giriş

Eski Yunan'dan günümüze kadar toplumların farklılaşan siyasal ve yönetsel beklentilerine uygun çözümler üretmeyi başarmış bir potansiyele sahip olan demokrasinin günümüzde de birçok kesim tarafından çağdaş dünyanın ideal *yönetim biçimi olarak kabul edildiği görülmektedir*. Hukuk önünde eşitlik, sosyal ve siyasal alana özgü özgürlükler, ifade, din ve vicdan özgürlüğü ile kazanma ve tüketme hakkı demokrasiyi diğer rejimlerden ayıran ve onu üstün kılan yanlar olarak belirlemektedir.¹⁶⁸

Demokrasi, diğer bütün rejimlerden daha çok toplumsal koşullardan etkilenmekte ve daha fazla toplumsal koşullara bağımlı kalmaktadır. Çünkü demokratik bir rejimden bahsedebilmemiz bir takım sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların yerine gelmesini gerektirmektedir. Güçlü bir orta sınıf, kentsel ve seküler bir yaşam, yaygın/yüksek eğitim ve hoşgörü kültürü, çok partili siyasal hayat ve hürriyet ortamı, demokratik bir rejimin belli başlı sosyo-ekonomik koşullarını oluşturmaktadır.

Öte yandan demokrasinin benimsenmesi, demokratik kurum ve kurallarla birlikte demokratik bir yaşama biçimini gerektirmektedir. Demokratik kurum ve kurallar, ancak, demokratik ilişkilerin, değerlerin, tutumların sürdürüldüğü bir ortamda kalıcı olabilir. Zira bir ülkede demokrasinin gücü, onun birey ve toplum düzeyinde kabul görme derecesiyle orantılıdır. Demokrasi kültürü de demokrasinin yaşayabilmesi için en az kanunlar kadar gereklidir. Çünkü toplumun kültürü ve değer yargıları da demokrasi için gereklidir. Toplumu oluşturan bireylerin birbirini kabullenmeleri ve birbirlerine saygı göstermeleri demokrasi kültürünün dokunulmaz unsurlarındandır. Buna göre, esas ve öncelikli olan toplumun demokratikleşmesidir.¹⁶⁹ Böyle bir ortamı sağlayan, demokratik siyasal kültür yapısıdır.¹⁷⁰ Nitekim demokrasinin işleyişinin temel ilkelerinden biri olarak toplum içinde demokrasi kültürünün oluşması sürecinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu süreç, Batı toplumlarında bilim, sanat ve kültürde yaşanan Rönesans Hareketi; seküler düşüncenin köklü temelini atan Aydınlanma Hareketi; geleneksel dayanışma toplumunun değerlerini köklü bir dönüşüme uğratan Sanayi Devrimi ve demokrasi kavramını gündeme getiren Fransız Burjuva Devrimi, modern bireyin ve insanlık tarihinin daha önce şahit olmadığı yeni bir insan tipinin teşekkül ettiği bir tarihsel evrim sürecine özgü bir biçimde

* Üsküdar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

¹⁶⁸ A.Vahap Uluç, "Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Mukaddime*, Sayı 6 (2012).

¹⁶⁹ Abdullah Taşkesen, *Demokrasi Ve Demokrasi Kültürü, Vatandaşlık Bilgisi*, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2005), 111.

¹⁷⁰ Abdulvahap Özpolat, "Bir Toplumsal Değişme Paradigması Olarak Demokrasinin Eğitime Yansımaları: Demokratik Eğitim", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı 185 (2010): 366.

gelişim göstermiştir.¹⁷¹ Oysa Batı dünyasının dışında kalan toplumlar, Batı'nın yaşadığı bu uzun soluklu modernleşme hareketine kısa sürede ulaşmak için daha ziyade devlet eliyle toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye çalıştılar ve bazı toplumlar için bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu süreci günümüzde yaşayan toplumlar arasında bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de yer almaktadır.

Bu ülkelerde demokrasi, bağımsızlığa kavuştukları 1991 yılından bu güne, geçen 30 yıllık süre zarfında çok yönlü gelişmelerin etkisi altında bir kurumsallaşma sürecine girmiş bulunmaktadır. Kurum ve kuralların küresel bir dalgaya dönüştüğü bir konjonktürde gelişen liberal söylemin yanında bağımsızlığın gerektirdiği yeni kurumların oluşturulması ihtiyacı ve uluslararası sistemin beklentisi olan reformların yapılması yönündeki baskılarla karşı karşıya bulunan bu ülkelerde demokrasinin gelişimi muhtelif zorlukları da bünyesinde bulundurmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarından sonra yaşamış oldukları siyasal değişim ve demokrasi kültürünün yerleşmesi daha önce oluşturulmuş analitik çerçevelerin yeniden yorumlanmasını gerektirmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde demokrasi kültürünün konu alındığı bu çalışmada öncelikle konu ile ilgili bir kavramsal çerçeve oluşturulacak ve oluşturulan bu çerçeve ışığında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde demokrasi kültürünün sorun alanları ve sosyo-kültürel dinamikleri ele alınacaktır.

Demokrasi Kültürü

Demokrasi kültürü kavramının, üzerinde tam olarak uzlaşma sağlanmış bir tanımından söz etmek güç olsa da, genel olarak bu kavram temel demokratik değerlerin bir ülkede toplum tarafından ne ölçüde tanındığı ve kabul gördüğünü ifade ettiği biçiminde tanımlanabilir. Bu doğrultuda R. Dahl demokratik inançlar ve kültürün var olmasını demokrasinin varlık koşullarından biri olarak görmektedir.¹⁷² Dahl'a göre, bir ülkede istikrarlı bir demokrasi olması için vatandaşların ve liderlerin demokratik düşüncüyü, değerleri ve uygulamaları desteklemeleri gerekmektedir. Demokrasiye en büyük destek, bu inançlar ve eğilimlerin bir ülkenin kültürüne yerleştirilmesi ve nesillere aktarılması ile sağlanır.

Demokrasinin sadece otoriter bir iktidara karşı direnme ve savunma eylemlerine indirgenemeyeceğini belirten Touraine, demokratik kültürü de eşitsizliklere ve dışlanmalara duyarsız, siyasal olmayan bir liberallikten alabildiğine uzakta, farklı kültürlerin birbirleriyle buluşup bütünleşmesine destek olarak dünyayı ve herkesin kişiliğini yeniden oluşturma yolu olarak tanımlar.¹⁷³

Demokratik kültür ve demokrasi unsurları birbirlerini karşılıklı olarak besler. Bir ülkede demokratik unsurların varlık derecesi ve niteliği o ülke vatandaşları arasında paylaşılan demokrasi kültürünü geliştirdiği gibi, demokratik kültürün gelişmesi de o ülkede ki demokratik unsurların daha sağlıklı ve işlevsel çalışmasını sağlar.¹⁷⁴

Söz konusu bu unsurların en başında siyasal katılım gelmektedir. Siyasal katılım hem

¹⁷¹ A.Vahap Uluç, A.g.m.

¹⁷² R. Dahl, *Demokrasi Üstüne*. Kadioğlu, B. (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları, 2001.

¹⁷³ A.Touraine, *Demokrasi Nedir*, (O. Kunal, Çev.). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (2011): 286. ¹⁷⁴

Yasemin Mamur Işıkçı, "Demokratik Kültür Ve Milletvekili Seçilme Yeterliliği: Türkiye On Sekiz Yaşındaki Milletvekillerine Hazır Mı?", *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi* (2016): 529

demokrasi sürecinin önemli bir ögesi hem de demokrasi kültürünün bir parçasıdır. Nitekim demokratik ülkelerde siyasal katılım, üzerinde durulan ve geliştirilmesi için uğraşılan önemli bir konudur. *“Siyasal katılım, gerek yerel gerekse genel siyasal etkinliklerle yurttaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturması ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir.”*¹⁷⁵ Bireyler, yaşamlarını doğrudan ve yakından ilgilendiren kararların alınmasında katkıda bulunmazlarsa giderek kendilerine ve topluma karşı yabancılaşırlar. Bu bakımdan siyasal katılma toplum olarak bir arada bulunmanın da bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal katılım konusunun başka bir önemli tarafı da bireyleri demokrasi kültürü açısından eğiten, onların siyasal sosyalleşmesini sağlayan bir faaliyet, bir süreç olmasıdır. Çünkü Mill’ in ifadesiyle bireyler *“kamu işlerine katılarak kendileri dışındaki çıkarları değerlendirmek, çatışan iddialar karşısında özel kayırcılıklardan başka bir kuralın kılavuzluğunu kabul etmek, her yerde varlık nedeni genel yarar olan ilke ve bilgelikleri uygulamak durumunda kalır...”*¹⁷⁶ Bu nedenle vatandaşların toplumsal yaşamın her alanında karar alma süreçlerine dâhil edilmesini sağlamak demokrasi- nin temel sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Demokrasi ile siyasal kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen Ersin Kalaycıoğlu, demokrasi- nin ancak *“özel bir siyasal kültür ortamında”* gelişeceğine vurgu yapmakta, hoşgörü- yü, demokrasi- nin ilk temel kültürel ögesi olarak saymaktadır. Kalaycıoğlu, demokrasi- nin kültürel öğeleri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Hoşgörü kadar önemli bir diğer kültürel öge de başkalarıyla birlikte hareket edebilme yeteneğidir. Farklı kişilerle ortak hedeflere yönelik çalışmanın ilk koşulu da başkalarına güven duymaktır. Güvenin olmadığı yerde demokratik örgütlerin işlerlik kazanması mümkün değildir. Kişilerin demokrasi- nin kurum, kural ve kuruluşlarına güven duymaları da gereklidir. Demokraside vatandaşın siyasal kararlar üzerinde etkisi olabileceği duygusuna sahip olması gereklidir. Eğer siyasal etkinlik duygusu olmazsa, vatandaş yanlış alındığına inandığı bir siyasal kararı değiştirmenin mümkün olduğuna inanmazsa, o zaman siyasal katılmanın oluşması da zor olacaktır.”*¹⁷⁷

Çağdaş dünyada demokrasi kültürünün yerleşik olduğu toplumlarda, yaşam standartları ve refah düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Demokrasi kültürünün sadece toplumsal ve politik yaşamda değil, hem bireysel anlamda gelişime katkı yaptığı bilinmektedir. Demokrasi kültürü olmayan ülkelerde demokrasi çok sık askıya alınabilmekte, demokratik görünen sistemler çok hızlı otokrasiye dönüşebilmektedir.

Toplumsal faktörler demokrasi kültürünü etkileyen en önemli unsurların başında yer almaktadır. Toplumların yaşama biçimleri, gelenek ve görenekleri, eğitim durumları ve yetiştikleri sosyal çevre, bireylerin davranışlarına şekil veren içsel öğelerdir. Kitle iletişim araçları, sivil toplum kuruluşları ve hükümet dışı organizasyonlar gibi dışsal etkisi olan kurum ve kuruluşlar toplumsal hareketleri yönlendirebilir ve onları değiştirebilir.¹⁷⁸

Öncelikle, bir demokrasi kültürünün, yetkin vatandaşların yanı sıra, vatandaşların bu

¹⁷⁵ N. Güldiken, *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık (1996): 31.

¹⁷⁶ S. Mill, Temsili Hükümet Üstüne Düşüncelerden Seçme Parçalar, *Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakan Çağ*, Tunçay, M. (Der.), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 85.

¹⁷⁷ Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür, Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu ve Levent Köker, (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yay., 1999), 47.

¹⁷⁸ Y. Akçalı, “12 Eylül’den Günümüze Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Toplumsal Ve Siyasal Dönüşümün Etkileri”, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, (2007): 27.

yetkinlikleri kullanmalarını destekleyecek uygun siyasi ve yasal yapılara da ihtiyacı vardır. Bunun nedeni, kurumsal yapıların ve usullerin ve bunların vatandaşlara sunduğu veya onlardan esirgediği aktif etkileşim fırsatlarının, vatandaşların demokratik ve kültürler arası girişimlerinde önemli etkinleştiriciler veya engelleyiciler olarak rol oynayabilmesidir.

Bir ülkede vatandaşlar en başta seçimler yoluyla siyasi yaşamı etkilerler. Ancak siyasi katılım daha değişik şekillerde de gerçekleşebilmektedir. Seçimlerin dışında toplumun siyasi yaşama katılımını sağlayan en temel faktör örgütlenme özgürlüğüdür. Örgütlenme; partiler, dernekler, sendikalar ya da sivil toplum kuruluşları şeklinde olmalıdır. Bu tür siyaset dışı örgütlerin ve kurumların varlığı vatandaşlara kendilerini ilgilendiren sorunları tartıştıkları ve karara bağladıkları bir ortam sağlar. Diğer yandan dernekler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları toplumdaki bireylerin istek ve ihtiyaçlarını, görüşlerini örgütlü bir baskı gücü halinde devlete iletirler. Böylece toplumun desteğini almış bu örgütlü yapılar hem devletin karar ve eylemlerinin denetlenmesi hem de toplumda sorumluluk ve katılımçılık bilincinin çoğalmasını sağlayarak toplumda demokrasi kültürünü geliştirirler.¹⁷⁹

Öte yandan, düşünce özgürlüğü, dahası düşüncelerini açıkça ifade edebilme özgürlüğü demokrasi kültürü açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim düşünceler açıklandığı takdirde bir etki uyandırır ve böylelikle kamuoyu oluşur. Bu nedenle, demokratik ülkelerde de vatandaşlara daha fazla ifade özgürlüğü tanınmaktadır. Demokratik bir ülkenin, kendi fikirlerini çekinmeden ifade edebilen, çevresindeki diğer insanların haklarına da duyarlı olan dürüst, adil cesur ve sorumlu vatandaşlara ihtiyacı vardır. Böyle vatandaşların varlığı da ancak özgür bir düşünme ve tartışma ortamının sağlanmasına bağlıdır.

Dahl da ifade özgürlüğünün demokratik bir ilke olarak önemine dikkat çekmektedir. Dahl'a göre ifade özgürlüğü vatandaşların siyasi hayata etkin olarak katılabilmeleri, hükümetin muhtemel eylemler ve politikaları hakkında daha açık bir kavrayış edinmeleri ve hükümet kararlarını etkileyebilmeleri için gereklidir. "Sessiz vatandaşlar, otoriter bir hükümdar için kusursuz uyruklar olabilirler, ancak onlar demokrasi için büyük bir felaket olurlar."¹⁸⁰

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Siyasal Kurumsallaşma Bağlamında Demokrasi Kültürünün Sorunları

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin Ekim 1991 yılında dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmış oldu. 1991 yılında gerçekleşen bağımsızlıktan sonraki süreçte bu devletler, bir taraftan Leninist doktrini tamamen terk edip liberal demokratik siyasi yapıları seçerek devletlerini inşa ederlerken, bir taraftan da kimliklerini yeniden inşa etme politikasını yürürlüğe koymuşlardır.¹⁸¹

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan tüm yeni devletlerde yeni siyasi sistem geçilmesi genel olarak "demokratikleşme" ve "demokrasiye geçiş" kavramları bazında

¹⁷⁹ Yasemin Mamur Işıkcı, a.g.m. s.530

¹⁸⁰ Dahl, a.g.e. s.101.

¹⁸¹ A.Süleymanov, "Kültürler Arası Rekabet ve Milletleşme Süreci Bağlamında Türk Cumhuriyetlerinin Temel Meseleleri", TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi "Yerelden Küresele:Türkiye – Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını" KONGRESİ Tam Metin Bildiri Kitabı, Tesam Yayınları (2018): 17.

tartışılmıştır.¹⁸² Bu ülkelerdeki demokratikleşme dalgalarıyla birlikte genellikle siyasi sistemin liberalleşme ve kısmen/tedrici demokratikleşmesi amaçlanmıştır.

Bu ülkelerde siyasal kurumsallaşma boyutu açısından üç belirleyici özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlar, anayasal düzeyde devlet erkleri içinde yürütme otoritesine yasama ve yargıya göre daha güçlü yetkiler verilmesi; özellikle yasamanın yürütme karşısında dengeleyici bir güç olmaktan çıkarılması ve yürütme otoritesi içinde cumhurbaşkanı merkezli bir yapılanmanın bulunmasıdır.¹⁸³ Aynı zamanda siyasal kurumsallaşma açısından belirleyici özelliklerinin başında, bu ülkelerde siyasal sistemin yumuşak-görevsel kuvvetler ayrılığı temelinde ve uniter bir model altında yapılandırılmış olmaları yer almaktadır. Bu açıdan Sovyetler Birliği sonrasında yaşanan değişimin siyasal sistemde otoriter ve demokratik kurumlara bir arada yer verildiği ve rejimin işleyişinde bu kurumların birlikte işlev görebildiği hibrid-karma siyasal rejim tipi olarak görülmektedir.¹⁸⁴

Öte yandan demokratik kurumsallaşma açısından bu ülkelerin tarihsel süreçten kaynaklanan önemli dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantaj, geçen yüzyılda sö-mürgelemeden kurtulan çoğu üçüncü dünya ülkesinde de geçerli bir sorun olarak görülebilmektedir. Zira bu ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmalarının ertesinde siyaset bilimi literatüründe “geçiş dönemi” olarak adlandırılan bir süreç geçirmişlerdir. Huntington’a göre, bu ülkelerde enflasyonun yüksek olması, kalkınmanın aşağı düzeyde olması, devlet kurumlarının zayıflığı ve buna benzer birçok sebep demokratikleşmenin daha yavaş ilerlemesine neden olmuştur.¹⁸⁸

Kansas Üniversitesinden Mariya Omelicheva, “Orta Asya’da Demokrasi: Farklı Bakış Açuları ve Alternatif Stratejiler (Yeni Binyılda Asya)” adlı kitabında Orta Asya Cumhuriyetlerinde demokrasinin mevcut durumunu çok farklı boyutlarıyla ele almaktadır.

¹⁸² **Ceyhan Mecidov**, “Azerbaycan’da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler: Çok Partili Hayata Geçiş” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (2008): 231.

¹⁸³ **Tunca Özgüşi**, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Turkiyat Mecmuası*, C. 22/Guz, (2012): 98.

¹⁸⁴ **Haluk Alkan**, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilancosu”, *Bilig*, LXI Ankara, Bahar (2012): 8.

¹⁸⁵ **Mecidov**, a.g.e. s.240.

¹⁸⁶ **Mollaer F.**, Azerbaycan’da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), (2004): s. 64.

¹⁸⁸ **Huntington, S.**, *Üçüncü Dalga*, Ergun Özbudun (Çev.), (Ankara: TDV Yayınları, 1993)

Omeliçeva, Batılı ülkelerin her türlü destek ve çabalarına rağmen “neden bu ülkelerde demokrasi yolunda istenilen hedeflere ulaşılmadı?” sorusuna, “özellikle dışarıdan empoze edilmeye çalışılan demokrasi deneyiminin kültürel alt yapıdan yoksun olması ve verilen desteğin düşük düzeyde kalmasından dolayı bölge halkları nezdinde yeterli karşılık bulamadı” şeklinde cevap vermektedir.¹⁸⁹

Öte yandan bu ülkelerdeki geçişlerin biçimi, hızı ve karakteri farklı ülkelerin ulusal, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlı olduğu kadar ayrıca uluslar arası koşullara da bağlı olmuştur. Buna göre her ülke birbirinden farklı tarihsel, ekonomik, kültürel ve sosyal deneyimlere sahiptir ve siyasi gelişimi bu kendine özgü faktörlerden etkilenmektedir.¹⁹⁰

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Demokratikleşme ve Toplumsal Sorun Alanları

Demokrasi, toplumsal ve kültürel yapıya içkin bir sistemdir. Bireyselliği kültürel örüntüde bariz olan yapıda işlerlik kazanır. Türk dünyası büyük ölçüde otoriter bir impara-torluk bakiyesi üzerine var olmuştur. Bireysellik, özgür irade, sivil toplum, demokrasi vb. olgular Sovyet toplumlarında zayıf ve kendine özgü bir biçimde tezahür eden değerlerdir. Nitekim her şeyin tek partinin yönetiminde ve gözetiminde olduğu SSCB döneminde, üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olmasını esas alan, her türlü çoğulculuğu dışlayan, muhalefete ve muhalif STK'lara izin vermeyen ve Komünist Partinin görüşlerini halka dayatan totaliter bir yönetim tarzı sergilenmiş olması¹⁹² sadece Türk Cumhuriyetleri'nin değil aynı zamanda diğer SSCB ülkelerinin de siyasal kültüründe demokratik eğilimlerin az olmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Öte yandan Hindîği üzere demokrasi, emaat ilişkilerinin güçlü olduğu toplumlara nüfuz edememektedir. Bue sebeple Türk topluluklarının cemaatçi nitelikleri göz önüne bulundurulduğunda demokrasi sorunu daha somut görünürlük kazanmaktadır.¹⁹³ Bu bağ-lamda demokratikleşme sürecinin bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde karşılaştığı en önemli toplumsal sorunların başında bölgesel klanlar ve aile ittifaklarının yadsınamaz bir önemini bulunmasıdır. Sovyetler Birliği öncesinde gelişen bölgesel ilişkiler paralelinde oluşmuş bulunan bu ittifaklar, Sovyetler Birliği döneminde de önemini korumuş, hatta Moskova

¹⁸⁹ **Mariya Y. ,Omeliçeva**, Democracy in Central Asia: Competing Perspectives and Alternative Strategies (Asia in thr New Millwnnium), Universty Press of Kentucky, 2015.

¹⁹⁰ **Fatma Kelkitli**, “Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Syı 2 (2018):163.

¹⁹² Ağır, O. ve Baharççek, A. “Rusya'nın Başarısız Demokratikleşme Tarihi”, Birey ve Toplum, (2014): 24.

¹⁹³ **İ. Vurucu**, “Türk Dünyasında Demokrasiyi Anlamaya Giriş, Kazakistan Merkezli Bir Çözümleme”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları, Sayı 8, Bahar (2008), Prof. Dr. Cihat Özender Özel Armağanı. s.391.

zaman zaman bu gruplar arasındaki rekabet ve farklılıklardan yararlanmışır.

Özellikle bağımsızlığın kazanılması ile birlikte kendini devletle birlikte toplum yaşan-tısında göstermeye başlayan bölgecilik daha siyasal düzlemde de temel etkene çevrilmiştir. Devlet hayatının bütün alanlarını saran bölgecilik terfi ve atamaların belirlenmesinde de en önemli ilkelerden biri olmuştur. Türk Cumhuriyetleri'nde bölgesel hiziplerin toplumsal tabanı olmamış, bu hizipler saf aygıt hizbi niteliğini taşımışlardır. Fakat bölgecilikle birlikte ülke dışından gelen siyasal seçkinlerin bu şekilde dayatılıyor oluşu bu ülkelerin bazı bölgelerinde merkezkaç eğilimlerini güçlendirmiştir.¹⁹⁶

Bir ülkede demokrasinin yerleşip yerleşmediğinin tespitinde yetki ve sorumlulukların kişi odaklı olmak yerine kurum odaklı olması, hukukun üstünlüğü ilkesinin herkes için ve her durumda uygulanıyor olması, siyasi partilerin ve STK'ların gelişmiş ve yeterli sayıda olması, kitle iletişim araçlarının özgür ve bağımsız bir yapıda olması önem arz etmektedir.

¹⁹⁴ **Alisher Ilkhamov**, “ Neopatrimonialism, Interest Groups and Patronage Networks: The Impasses of The Governance System in Uzbekistan”. *Central Asian Survey* (2007). 26 (1):70; Akt: Haluk Alkan, a.g.m.s.21

¹⁹⁶ O. Roy, *Yeni Orta Asya yâda Ulusların İmal Edilişi*, Mehmet Morali (Çev.), 2.Baskı, (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 164-165.

¹⁹⁷ **Mecidov**, a.g.e., s. 220

¹⁹⁸ **D. W. Lovell**, “Komünizm Sonrası Doğu Avrupa’da Milliyetçilik ve Demokratikleşme”, C. Karadeli (Der.): 37-49. İçinde *Soguk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, (Ankara: Ayraç, 2003), 37.

Sivil toplum kavramı bu süreçte, bireysel haklardan demokrasiye geçiş, demokratik bir toplum oluşturulması ve devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik bir düzleme gelmesi açısından önemlidir.

Sivil toplum kavramı, Eski Sovyet Bloğu ülkelerinde totaliter rejimlerden demokrasiye geçiş süreci için kullanılırken, gelişmiş Batı ülkelerinde de postmodernitenin gelişmesiyle birlikte modernite ve küreselleşme ile ulus devletin girdiği krizlerin aşılması için buralardaki temsili demokrasilerin katılımcı demokrasiye dönüştürülmesi amacıyla kullanılmıştır.²⁰⁰ Nitekim Tosun'a göre, 1980'lerin sonlarında liberal ve sosyalist devlet modellerinin rekabetinde birincinin tarihsel ağırlığının artmasına karşılık, uygulamada karşılaştıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara çözüm bulmada her ikisinin de krize girmesi, dar anlamda devletin yeniden yapılandırılmasını, geniş anlamda ise devlet sivil toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırılması tartışmalarını beraberinde getirmiştir.²⁰¹ Bir başka ifadeyle, sosyal devlet veya refah devletine alternatif model arayışında devletin ve piyasanın yeniden düzenlenmesi sürecinde sivil toplumun etkinliğine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla sivil toplum kavramının yeniden gündeme gelmesi, hem Sosyalist hem de liberal rejimler açısından, bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapmak yerine devletin dönüştürülmesi amacıyla yönelik olmuştur.

Son dönemlerde adı geçen bu ülkelerde Hükümetdışı Kuruluş (NGO) olarak isimlendirilen dernek sayılarında sürekli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, bu kuruluşların büyük bir çoğunluğunun toplumsal yararı gözetme, demokratik kazanımları çoğaltma, siyasal katılım kanalları oluşturma, toplumsal talepleri belirleme, bu talepler doğrultusunda hükümetlere baskı yapma gibi bir sivil toplum örgütünün sahip olması gereken işlevlerden çok uzak olduğu ve daha ziyade yabancı ve yerli fonların hibe ve destek programlarından (*Grant*) faydalanma amaçlı faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Demokratik siyasal kültürün sağlam, etkin ve kalıcı olmasını sağlayan önemli etkenlerden biri de toplumsal güvendir. Genel olarak bireyler arası güven, demokratik sistemin değişik kurumlarına olan güven, diğer bir deyişle siyasal güven ve elitler arası güven şeklinde üç ayrı kategoride beliren güven duyguları, o toplumun sosyal ve siyasal ilişkilerini önemli oranda şekillendirir.²⁰²

Dünyanın en önemli anket veri tabanlarından biri olan Dünya Değerleri Anketinin (World Values Survey), yapıldığı ülkeler arasında genel toplumsal güvenin (generalized trust) en düşük olduğu ülkeler sırasında Türk Cumhuriyetleri ön sıralarda yer almaktadır. Bu durum Türk Cumhuriyetlerinde toplumun devlete olan güvenini zedelemekte, toplumlarda demokrasiye bağlılığı zayıflatmakta ve aynı zamanda bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde millet olma bilincinin oluşması önünde ciddi bir engele çevirmektedir. Bu olgunun nedenlerini ana hatlarıyla birkaç grup altında irdelemek olanaklıdır. Piyasa ekonomisine yönelimin doğurduğu sancılı transformasyon, sosyal altyapı-

²⁰⁰ **Seyfettin Aslan**, "Sivil Toplum ve Demokrasi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, Sy.2 (2010): 362.

²⁰¹ **A. Tosun, Gülgün Erdoğan**, Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?, (Editör: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005), 23.

²⁰² **Gülşay Ercins**, "Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012): 89.

daki değişim ve devletin ideolojik öncüllerinde farklılaşma, bu devletlerde kurumlarla ilgili olan gelişmeler, yolsuzluk, kültürel yozlaşma, bürokrasinin adaletin işleyişini yavaşlatması, sosyo-ekonomik sorunların yarattığı toplumsal ayrışma ve keskinleşme hem bireyler arasında, hem de toplumun kurumlara ve kurumların birbirlerine olan güvenini ortadan kaldırılmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.²⁰³

Bu sayılanlardan başka halkın eğitim seviyesi ve ülke sorunlarına ilgi düzeyi de önemlidir. Demokrasi sihirli değnek yardımıyla topluma empoze edilebilecek bir sistem değildir. Demokratikleşme belirli bir birikim ve tecrübe gerektirmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin demokratik geçmişine baktığımızda; XIX ve XX. yüzyıllarda mutlak hakimiyetlerinin söz konusu olduğu dönemde, birkaç kısa dönemli girişim dışında -örneğin 1918-1920 yıllarında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti- demokratik bir gelişimin izlerinin bulunduğunu söylemek olanaksızdır.

Sonuç

Bağımsızlık sürecinin 30. yılına yaklaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin demokratikleşme ve liberal ekonomik sisteme entegre olma isteğiyle yollarına devam etmekte oldukları bu analiz sonucunda görülmektedir. Ancak atılan adımlar henüz gerçek manada demokratik bir sistemi meydana çıkarmış değil. Şu an için Türk Cumhuriyetleri'ndeki görünüm daha çok biçimsel bir çoğulcu demokrasi seklindedir. Demokrasinin bir süreç, bir kültür olduğu birden bire var olamayacağı gerçeği göz önüne alındığında esasen bu durum çok da şaşırtıcı değildir. Öte yandan sistematik Sovyet politikalarının ardından bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerin hepsi kronikleşen problemlerle mücadele etmek zorunda bırakılmaları, demokratik kültürün oluşmasının önünde ciddi engeller arasında yer almaktadır. Bu süreç içerisinde vuku bulan kültürler arası rekabet, Orta Asya'daki güç mücadelesinin göz ardı edilemeyecek bir boyutudur.²⁰⁴

Demokrasi kültürünün oluşma koşulları açısından toplumdan kaynaklanan sorunların diğer önemli boyutunu, demokrat kişilik özelliklerinin bireyler tarafından içselleştirilme düzeyi ve sivil toplum kuruluşlarının örgütsel-yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Demokrasiye doğru geçiş sürecinin henüz başlangıcında olan bu ülkelerde demokratik tutumların, geleneklerin ve en önemlisi de toplumdaki demokratik bilinçlenmenin yavaş yavaş boy göstereceği beklenmektedir. Bu ülkelerde yapılan anayasaların demokratik esasları da içermekte oluşu ve yavaş yavaş da olsa temel hak ve özgürlükler alanında görülen ilerlemeler olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmelerin zamanla demokratik siyasal kültürün gelişmesi noktasında anlam kazandırmak düşünülmektedir.

Siyasal kültürün demokratikleşmesi için her şeyden önce demokratik süreçlerde ke-sinti olmaması (sürekliliğinin sağlanması) büyük önem arz etmektedir. Demokrasi kültürünün yerleşmesi için demokrasiye olan inancın da artması gerekmektedir. Nitekim insanlar demokrasinin güzellikleri ve getirileri konularından

²⁰³ A. Suleymanov, "Çağdaş Türk Devletlerinde Toplumsal Güvensizlik Sorunu", VI. Uluslararası Türk Dünyası Sosyologlar Birliği Kongresi "Türk Dilli Ülkelerde Tarih, Toplum ve Değerler", İstanbul, 2015.

²⁰⁴ Ahmet T. Kuru, "Devlet Politikaları ve Kültürler Arası Rekabet Işığında Orta Asya'da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan", Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları, Kimlik, İslâm, Milliyet ve Etnisite, (Editörler: Dr. Ertan Efeğil, Dr. Pınar Akçalı), (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2003): 75.

bilinçlenirlerse demokrasi hayata yerleşir ve demokrasi kültürü gelişir.²⁰⁵

Bağımsızlığın ilk 30 yılına doğru yaklaşan Türk Cumhuriyetleri'nde bunun sağlanması için iktidarın muhalefetin eleştirilerine saygı duyması (ılımlılık), muhalefetin de hükümete karşı daha olumlu (yapıcılık) yaklaşması önemli bir etken olacaktır.²⁰⁶

Türk Cumhuriyetleri'nin bu yolda önemli dezavantajları bulunduğu gibi birtakım avantajları da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bu ülkelerin azımsanmayacak ölçüde okur-yazar nüfusa sahip olmasıdır. Nitekim Türk Cumhuriyetleri'nde okuryazarlık oranı, kadınlarda yüzde 99 erkeklerde yüzde 96'dır. Demokrasinin kahramanlar veya liderler rejimi değil de sıradan vatandaşların rejimi olduğu gerçeği düşünülecek olursa, bu vatandaşların eğitim düzeylerinin yüksek olmasının, bir ülkenin demokratik geleceğine etkide bulunacak önemli unsurlardan biri olduğu anlaşılacaktır.

İkinci neden, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sonrasında birçok uluslararası kuruluşu üye olmasıdır. Özellikle, BM, AĞİK, Avrupa Konseyi'ne üyelik ve AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması gibi girişimler, Türk Cumhuriyetleri'ni dışı kapalı bir ülke olmaktan çıkaracağı gibi, çoğu zaman, anti-demokratik uygulamaların teşhis edilmesini de sağlayabilecektir.

Demokratik siyasal kültüre giden yolda Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik bir diğer öneri olarak da; eğitim kurumu aracılığıyla demokrasi ve insan haklarını bireyin toplumsallaşmasının önemli bir unsuru haline getirecek politikalara yönelme hedefinden bahsedilebilir.

Kaynakça

- Ağır, O.** ve **Baharççek, A.**, “Rusya'nın Başarısız Demokratikleşme Tarihi”, *Birey ve Toplum*, 4 (8), (2014): 5-27.
- Akçalı, Y.**, 12 Eylül'den Günümüze Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Toplumsal ve Siyasal Dönüşümün Etkileri. Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2007.
- Alkan, Haluk**, “Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu”. *Bahar*, Sayı 61 (2012): 01-30.
- Arblaster, A.**, *Demokrasi*. (Çev. N. Yılmaz), Ankara: Doruk Yayıncılık, 1999.
- Aslan, Seyfettin**, “Sivil Toplum ve Demokrasi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2 (2010): 357-374.
- Bogdanova, S.**, Effectiveness of Russian Soft Power towards the Members of the Commonwealth of Independent States.
- Dahl, R.**, *Demokrasi Üstüne*. Kadioğlu, B. (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınları, 2001.
- Ercins, Gülay**, “Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2012): 79-102.
- Güldiken, N.**, *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*. Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık, 1996.
- Huntington, S.**, *Üçüncü Dalga*, Ergun Özbudun (Çev.), Ankara: TDV Yayınları, 1993

²⁰⁵ **Deniz Sütel.**, “Demokrasi Kültürü”. *Eğitim Dergisi*, Sayı 25, 2010

²⁰⁶ **Şahin, K.** “Azerbaycan'a Yönelik Demokrasi Eksenli Bir Analiz”. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 38 Eylül – Ekim 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

Kalaycıoğlu, Ersin, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”. *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu ve Levent Köker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları (1999): 45-66.

Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

Kuru, Ahmet T., “Devlet Politikaları ve Kültürler Arası Rekabet Işığında Orta Asya’da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan”. Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları, Kimlik, İslâm, Milliyet ve Etnisite, (Editörler: Dr. Ertan Efegil, Dr. Pınar Akçalı) , İstan-bul: Gündoğan Yayınları, 2003.

Sütel, Deniz, “Demokrasi Kültürü”. *Eğitişim Dergisi*, Sayı: 25, 2010.

Süleymanov, A., “Kültürler Arası Rekabet ve Milletleşme Süreci Bağlamında Türk Cumhuriyetlerinin Temel Meseleleri”. TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi “Ye-relden Küresele: Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını” Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, Tesam Yayınları (2018): 15-30.

Süleymanov, A., “Çağdaş Türk Devletlerinde Toplumsal Güvensizlik Sorunu”. *VI. Uluslararası Türk Dünyası Sosyologlar Birliği Kongresi “Türk Dilli Ülkelerde Tarih, Toplum ve Değerler”*, İstanbul, 2015.

Şahin, K., “Azerbaycan’a Yönelik Demokrasi Eksenli Bir Analiz”. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 38 Eylül-Ekim 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

Mamur Işıkçı, Yasemin, “Demokratik Kültür ve Milletvekili Seçilme Yeterliliği: Türkiye On Sekiz Yaşındaki Milletvekillerine Hazır Mı?”. *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, (2016): 522-553.

Mecidov, Ceyhun, “Azerbaycan’da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler: Çok Partili Hayata Geçiş”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens-titüsü, Ankara, 2008.

Mill, S., “Temsili Hükümet Üstüne Düşüncelerden Seçme Parçalar”. *Batı’da Siyasi Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ*, Tunçay, M. (Der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Mollaer, Fırat, “Azerbaycan’da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler”. *Bilgi*, Sayı: 8, 2004.

Omeliçeva, Mariya Y., *Democracy in Central Asia: Competing Perspectives and Alternative Strategies (Asia in the New Millennium)*, University Press of Kentucky, 2015.

Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları, 2005.

Taşkesen, Abdullah, *Demokrasi ve Demokrasi Kültürü, Vatandaşlık Bilgisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Tosun, Gülgün Erdoğan, “Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?”, (Editör: Lütfi Sunar), *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları (2005): 23.

Özgişi, Tunca, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi”. *Turkiyat Mecmuası*, C. 22/Güz (2012): 98.

- Roberts, S.P.**, “Converging Party Systems in Russia and Central Asia: A Case of Authoritarian Norm Diffusion?”, *Communist and Post-Communist Studies* 48, (2015): 147-157.
- Roy, O.**, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları (2005): 164-165.
- Touraine, A.**, (2011). *Demokrasi Nedir*, Çev. O. Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Kelkitli, Fatma**, “Rusya’nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, (2018): 163.
- Uluç, A. Vahap**. “Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasi Sorunu”. *Mukaddime*, Sayı: 6 (2012).
- Vurucu, İ.** “*Türk Dünyasında Demokrasiyi Anlamaya Giriş, Kazakistan Merkezli Bir Çözümleme*”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları, Prof. Dr. Cihat Özender Özel Armağanı, Sayı: 8, Bahar 2008.*